

А. А. ЗАХАРЧЕНКО

г. Николаев

**«ГРЕЙГОВСКИЙ ПРОРЫВ» ЮЖНОГО ФРОНТА
И РОЖДЕНИЕ УКРАИНСКОЙ ГВАРДИИ**

В статье исследуются боевые действия частей и соединений Южного фронта во время прорыва советских войск из окружения в районе Николаева в августе 1941 года. «Грейговский прорыв» стал первым удачным выходом из окружения крупной группировки войск Красной армии с трагического начала войны.

Ключевые слова: оборона, отступление, окружение, плен, прорыв.

Стаття надійшла до редколегії 01.04.2015 р.

УДК 94(477.73):341.34«1944-1949»

Н. В. КАЛКУТІНА

м. Миколаїв

**РЕЗУЛЬТАТИ ТРУДОВОГО ВИКОРИСТАННЯ
ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ НА ПІВДНІ УРСР (1944–1949 рр.)**

У статті подається підсумок трудового використання військовополонених на підприємствах Півдня УРСР в повоєний період; вказано на причини невиконання виробничих норм на початковому етапі відбудови народного господарства; визначено період найбільш ефективного трудового використання спецконтингенту.

Ключові слова: військовополонені, спецконтингент, трудове використання, промисловість.

Із закінченням бойових дій на території України, пріоритетного значення набуває відновлення та введення в експлуатацію народногосподарських об'єктів. Однак, величезні масштаби відбудовчих робіт потребували відповідної кількості робочої сили, особливо провідних спеціалістів. Працездатного ж населення по Миколаївській області станом на II квартал 1944 р. налічувалося лише 135 тис., по Одеській – 275 тис. та по Запорізькій – 325 тис. чол. [1, арк. 36] Цей визначило пріоритетність концентрації саме у південному регіоні значних спецконтингентів, силами яких відновлено ряд стратегічно важливих підприємств, соціально-побутових об'єктів, шляхів сполучення.

До проблеми трудового використання військовополонених на підприємствах Півдня УРСР зверталися у своїх працях А. Чайковський [2], О. Потильчак [3], В. Сергійчук [4], О. Константинов [5], О. Юнгмайстер [6]. Проте проблема не отримала комплексного висвітлення, що вказує на необхідність подальших наукових розвідок.

Мета даної публікації – встановити рівень ефективності та доцільність використання праці військовополонених на підприємствах регіону.

Не зважаючи на те, що військовополонені чисельно переважали вільнонайманих робітників, але продуктивність їх праці, як правило, була нижчою. Якщо в III кварталі 1944 р. на заводі ім. 61 комунару питома вага військовополонених до загальної кількості робітників складала 74%, то обсяг виконаних робіт при цьому складав лише 64% [7, арк. 39].

На Одеському заводі сільгоспмашин ім. Жовтневої революції виробничі показники теж виявились сумнівними: саме військовополонені становили 70% від загальної кількості осіб, які систематично не виконували норми виробітку [8, арк. 46, 49]. Причинами такого відставання стало, зокрема, скорочення робочого дня до 6 годин в осінньо-зимовий період (робота велася лише на протязі світлового дня); гостра нестача будівельних матеріалів у госпорганів, внаслідок чого велика кількість відпрацьованих людино-

днів припадала на аварійні роботи з низькою оплатою праці; кліматичні умови: в холодну пору були відсутні закриті фронти робіт та місця обігріву.

У доповідній записці начальника фінансового відділу НКВС СРСР Л. Берензона вказувалося, що з аналізу звітів таборів за вересень 1944 р. видно, що використання військовополонених на об'єктах госпорганів продовжує залишатися на низькому рівні [9, 213]. Внаслідок, лише за один вересень 1944 р. державі не компенсовано витрати на утримання таборів військовополонених в сумі 56,5 млн крб., що дорівнювало 63,1% загальних витрат на табори за місяць [9, 214]. До складу таборів, які незадовільно використовували працю військовополонених віднесено миколаївський табір № 126 та запорізький № 100 з валовим виробітком відносно суми витрат на утримання відповідно 67% та 43% [9, 214].

Хоча більшість бригад військовополонених не справлялися з поставленими завданнями, все ж окремі з них виконували їх понаднормово. Так, станом на грудень 1944 р. кількість полонених в таборі № 126, які перевиконували норми виробітку від 101 до 113% становила 495 осіб. Тих, які виконували норму на 100% – 345 осіб, решта 743 особи виконували виробничі завдання лише на 58–95% [10, арк. 56]. Госпоргани щоденно надавали дані про виконання робіт до табору, на основі чого нараховувалась додаткова видача хлібу та гарячої їжі у відповідності до норм виконаної роботи [10, арк.39].

Та слід зазначити, що бригади військовополонених, як правило, не поспішали перетнути межу в 101–102%, у виконанні норм виробітку і це не випадкове явище. Мотивації виконувати план більше цієї відмітки не могло бути, оскільки за виконання норми на 101% і, наприклад, на 120%, передбачалася однакова норма додаткового харчування.

Приблизно з середини 1945 р. відбудовчі роботи на підприємствах краю помітно активізувалися: покращилося постачання будматеріалами, поповнився парк автотранспорту, почали надходити перші механізми. Країна поступово оговтувалася від воєнного лихоліття і переходила до мирного будівництва.

До того ж, захворюваність та смертність, на решті, потроху почали знижуватися, що, безумовно, зробило трудовий фонд більш працездатним. Крім цього, стрімко зростає контингент військовополонених. За даними А. Чайковського, з середини 1945 р. кількість трудового фонду військовополонених перевищила кількість в'язнів ГУТАБу [2, 172].

У звіті про виконання плану робіт по відновленню заводу № 444 за II квартал 1945 р. зазначалося, що кількість спецконтингенту збільшилась з 1000 чол. на початку кварталу до 2200 в кінці й продуктивність їх праці в цілому підвищилася [11, арк. 62]. А в постанові виконкому Миколаївської облради та бюро обкому КП(б)У за квітень 1945 р. вказувалося, що більшість бригад виконують і перевиконують встановлені норми і середнє їх виконання по табору зросло з 50 до 90% [11, арк., 74].

На одеському заводі ім. П. Старостіна, до відновлення якого військовополонені приступили в травні 1945 р., праця спецконтингенту теж в цілому виявилася ефективною. Із загалу робітників, наявних на 1 липня 1945 р., 128 осіб (38%) – військовополонені. Щоправда, переважна їх більшість не мали відповідної кваліфікації і використовувалась на підсобних роботах основного виробництва та на відновлювальних роботах. Лише невелика кількість з них виявилася низькорозрядними спеціалістами (слюсарі заливальники металу, молотобійці, шліфувальники, бляхарі тощо). Саме брак кваліфікованої робочої сили викликав напруження в роботі, але це не завадило перевиконанню плану на 118% по товарному випуску в II кварталі 1945 р. Як кращому підприємству міста, заводу вручено перехідний Червоний Прапор 248-ї стрілецької дивізії [12, арк. 156 зв.].

Але, не зважаючи на певні успіхи, відсоток працездатного контингенту продовжував коливатися. В 1945 р. із загальної кількості 7890 військовополонених табору № 126, лише 3486 осіб визнані придатними до фізичної праці (44%). Решту склали хронічні, шпитальні хворі та полонені з оздоровчої команди, кількість яких щомісяця невпинно збільшувалася: в січні фізично здорових нараховувалося 52%, лютому – 50%, а в березні їх кількість знизилася до 44%. Особливо критичною ситу-

ація склалася в центральному таборі, де число здорових не перевищувало 30% [13, арк. 61], а на відновленні суднобудівних заводів працювало лише 14% від загальної кількості військовополонених [13, арк. 61зв.].

У наказі НКВС «Про підсумки трудового використання військовополонених в таборах НКВС за I квартал та квітень 1945 р.» наводився перелік таборів, в яких трудове використання військовополонених організовано не на належному рівні і які, відтак, утримувалися за рахунок держбюджету. Серед цього переліку знаходимо й запорізький табір № 100, валовий виробіток якого по відношенню до фактичних витрат в квітні поточного року становив лише 33,4% [14, 611]. Одеський же табір включили в число таких, де трудове використання здійснювалося задовільно: продуктивність праці складала 100–110%, а витрати на утримання контингенту відшкодовано на 80–95% [14, 628].

Але, вже в липні 1945 р. запорізький табір № 100 та одеський № 159, відмічено серед найбільш рентабельних таборів УРСР, і визнано такими, що повністю відшкодували державі витрати валовим виробітком [9, 234]. Так, в таборі № 100 в II–III кварталах 1945 р. 96% контингенту виконували виробничі норми на 100% [15, арк. 180, 266]. Щоправда, дані показники, являючись не сталими, постійно варіювалися з тенденцією до зниження в осінньо-зимовий період.

Склад військовополонених був непостійним через часті передислокації контингенту з одного табору до іншого, а інколи – до інших госпорганізацій. Ці переміщення змінювали не лише кількісний, а й кваліфікаційний склад, в результаті чого доводилося постійно займатися навчанням нових професій, а потім втрачати кваліфіковану робочу силу. Це стало однією з причин недовиконання виробничих завдань спецконтингентом. Наприклад, на житловому будівництві одеського автоскладального заводу, з 36-ти робітників лише 16 виявились кваліфікованими, в т. ч. 9 – військовополонені. Це не давало можливості вести будівництво темпами, що відповідали б плану [16, арк. 79].

У міру того, як з'являвся досвід практичного використання спецконтингентів, покращувались і його результати. Так, в доповідній

записці міністра внутрішніх справ С. Круглова, адресованій Й. Сталіну, В. Молотову та Л. Берії від 6 вересня 1946 р. зазначалося, зокрема, що впродовж поточного року зросли показники трудового використання військовополонених у виробничих таборах, в тому числі покращилася забезпеченість фронту робіт інструментом, підвищився відсоток використання військовополонених за цивільними спеціальностями, налагодилося керівництво роботою бранців. Все це в сукупності дало значне підвищення прибутку, і починаючи з травня 1946 р. табори, нарешті, перейшли на самоокупність [14, 638].

На травень 1947 р. в найбільших таборах південної України за госпорганами закріплено наступну кількість контингенту: табір № 159 – 12070 чол.; табір № 100 – 15952 чол.; табір № 126 – 7271 чол. [4, 150].

Середнє ж виконання виробничих норм військовополоненими на підприємствах Півдня в 1946–1948 рр. становило лише 70–90%. Це констатували навіть самі полонені: «Зимового сезону 1946/47 рр. ми ніколи не досягали встановлених норм» [17, 53].

Як і на решті території України, трудове використання спецконтингенту на Півдні стало найбільш рентабельним та ефективним в 1948–1949 рр. коли, нарешті, прибуток від праці полонених перевищив витрати на їх утримання. Це стало можливим внаслідок покращення санітарно-побутових умов в таборах та на виробництві і, як наслідок, зменшення смертності та зміцнення фізичного здоров'я контингенту. За даними УПВІ МВС України, річний виробничо-фінансовий план на 1949 р. виконаний достроково. Рентабельними названо 11 таборів з 13. Серед них – табори Південної України – №№ 100 та 159, які повністю окупили утримання контингенту [2, 366]. В таборі № 100 в I–II кварталах 1949 р. продуктивність праці контингенту склала 123,5%, а всі табірні відділення визнано надрентабельними. Це дозволило достроково виконати річний виробничо-фінансовий план у вересні 1949 р. на 110,7%. Рентабельність табору в 1949 р. склала 129% [18, арк. 50, 100, 149]. Середньо-річна продуктивність праці в 101,3% того ж року зафіксована в запорізькому таборі № 414 [19, арк. 46].

Отже, праця військовополонених, малорентабельна та неефективна на початку відбудовчого процесу, до моменту закінчення репатріації перетворюється на ефективний спосіб часткового відшкодування воєнних збитків. Користуючись лише внутрішніми трудовими резервами, СРСР не зумів би в такий короткий строк повернути до життя такий потужний промисловий комплекс. А тому, є підстави стверджувати, що іноземні військовополонені виявилися дуже потужним трудовим фондом і прискорили економічне відродження Південної України.

Список використаних джерел

1. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, ч. 1, спр. 1243, арк. 36.
2. Чайковский А. С. Плен. За чужие и свои грехи (Военнопленные и интернированные в Украине 1939-1953 гг.) / Анатолий Чайковский. — К. : Парламентское издательство, 2002. — 503 с.
3. Потильчак О. В. Радянські режимні установи для військовополонених та інтернованих в УРСР (1939-1954 рр.): організація, дислокація, структура: дис... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Потильчак Олександр Валентинович; Інститут історії України НАН України. — К., 2005. — 802 с.; Його ж. Таємниці «західного інтернування»: японці в радянських таборах для військовополонених в Українській РСР (1946-1949 рр.) / Олександр Потильчак, Віктор Карпов, Такааки Такеучі. — К. : Вид-во Акад. праці і соц. відносин Федер. проф. спілок України, 2011. — 175 с.
4. Сергійчук В. Новітня каторга. Військовополонені та інтерновані Другої світової в УРСР / Володимир Сергійчук. — К. : Українська видавнича спілка, 2001. — 186 с.
5. Константинов О. Забытая история: Дерibas умер от голода в одесском концлагере на Троицкой (фото, документы) [Електронний ресурс] / О. Константинов. — Режим доступу: <http://dumskaya.net/article/zabytaya-istoriya-v-portu-barelefy-soldat-verma>.
6. Юнгмайстер А. В. Военнопленные и интернированные на Украине и в Одесской области 1944-1951 гг.: взгляд изнутри / Александр Вильгельмович Юнгмайстер. — Одесса : Астропринт, 2007.
7. Відділ режимно-секретного та документального забезпечення (ВРСДЗ) УМВС України в Миколаївській обл., ф. 37, оп. 3, літерна справа № 205 табору військовополонених № 126 НКВС СРСР, ч. 4.
8. Держархів Одеської обл., ф. Р-1944, оп. 2, спр. 34.
9. Русский архив: Великая Отечественная война. Иностранные военнопленные Второй мировой войны в СССР. Т. 24 (13) / Под общ. ред. В. А. Золотарева. — М. : ТЕРРА, 1999. — 504 с.
10. ВРСДЗ УМВС України в Миколаївській обл., ф. 37, оп. 3, літерна справа № 205 табору військовополонених № 126 НКВС СРСР, ч. 4.
11. Держархів Миколаївської обл., ф. 7, оп. 4, спр. 232.
12. Держархів Одеської обл., ф. 9, оп. 3-а, спр. 84.
13. Держархів Миколаївської обл., ф. 7, оп. 4, спр. 234.
14. Военнопленные в СССР. 1939-1956. Документы и материалы / Сост. М. М. Загорулько, С. Г. Сидоров, Т. В. Царевская / Под. ред. проф. М. М. Загорулько. — М. : Логос, 2000. — 1120 с.
15. Управління режимно-секретного та документального забезпечення (УРСДЗ) ГУМВС України в Запорізькій обл., ф. 24, оп. 3, спр. 4.
16. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, ч. 1, спр. 3063.
17. Streidel M. So war das damals / Martin Streidel. — München, 2002. — 98 s.
18. УРСДЗ ГУМВС України в Запорізькій обл., ф. 24, оп. 1, спр. 10.
19. Там само, оп. 4, спр. 18.

N. KALKUTINA

Mykolaiv

RESULTS OF LABOR USE OF PRISONER OF WAR IN THE SOUTH OF THE UKRAINIAN SSR (1944-1950)

The result of labor use of prisoners of war in the South of Ukraine in the postwar period discussed in the article; indicates the cause non-compliance of labor standards.

Key words: prisoners of war, labor use, industry.

Н. В. КАЛКУТИНА

г. Николаев

РЕЗУЛЬТАТЫ ТРУДОВОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВОЕННОПЛЕННЫХ НА ЮГЕ УССР (1944-1950 гг.)

В статье подается итог трудового использования военнопленных на предприятиях Юга УССР в послевоенный период; указаны причины невыполнения производственных норм на начальном этапе восстановления народного хозяйства; определен период наиболее эффективного трудового использования спецконтингента.

Ключевые слова: военнопленные, спецконтингент, трудовое использование, промышленность.

Стаття надійшла до редколегії 27.03.2015 р.